

STRUCTURI ARHETIPALE ȘI FUNCȚII ALE MITULUI ÎN ACTUALITATE

Drd. CONSTANTIN-ANDREI PĂTRĂUCEAN
Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava

Abstract: *The concept of myth has permanently known different interpretations, which has led to a diachronic analysis of it, in order to observe the evolution and the stages it has gone through over time. As a repository of an archaic mentality, the myth reaches as far as contemporary society, but is altered by the specifics of the postmodern era, where new myths and archetypes appear, which seem to radically change the paradigm of the myth. The old archetypal structures that we encounter since the first forms of social organization (clans, tribes, etc.) and which were later transmitted in the traditional societies of past centuries are gradually disappearing, being replaced by values of the contemporary world. However, the myth in its original form has not finally disappeared, still being noticed sporadically, especially in rural society, through rites of passage (birth, wedding, funeral) or during certain ceremonial moments. The archetypes are preserved in the collective minds of mostly elderly people, while in the young population, new myths with another symbolic value appear, such as the myth of singer Michael Jackson, Coca Cola brands, Starbucks or parades, events or processions, whether religious or secular: pilgrimages to monasteries, processions with the relics of saints, music festivals, etc. The archetypal structures thus depend on the functions of the myths that the collective imagination continues in one form or another, either by giving them sacred valences or by anchoring them in the profane of the present age.*

Keywords: *myth; archetype; evolution; collectivity; sacred; profane;*

În societatea actuală, studiul mitului devine o provocare pentru cercetătorul care dorește să aibă ca obiect de cercetare un material care devine treptat un vestigiu cultural. Arhetipurile, în forma lor actuală, nu reprezintă în mod obligatoriu o expresie a unei conștiințe care guvernează organizarea experienței umane, ci mai degrabă, acolo unde acesta există, constă într-o manifestare a unei dorințe de retrăire a unui episod din trecut; cu alte cuvinte, mitul în forma actuală demonstrează existența unei nostalgii ce are în vedere timpurile arhaice și incapacitatea omului de a trăi astăzi asemenea *primilor oameni*. Mitul autentic, nealterat de dinamismul societății actuale, devine un *topos* greu de descoperit și de păstrat. Problema constă în omiterea, cu bună știință, a unor structuri arhetipale care fac parte din așa-numitul inconștient colectiv vehiculat de Carl Gustav Jung în studiile sale, inconștient care de-a lungul timpului a suferit, așa cum vom vedea, numeroase transformări.

Dacă inițial structurile arhetipale existau ca elemente conștiente în cadrul unei colectivități, acestea au devenit treptat, fie din cauza unei uitări voite, fie dintr-o neglijență necontrolată, o manifestare a unei tendințe a inconștientului, exercitată în anumite momente simbolice sub formă de impulsuri și principii. Filosofia psihanalistului amintit mai sus se bazează așadar pe distincția dintre inconștientul personal și cel colectiv, cel din urmă fiind o expresie a unei gândirii mito-arhaice, care are în centrul acesteia conceptul de arhetip, ca imagine a unui mental individual, pe care conștiința individuală îl modifică în funcție de anumite contexte sacre și ceremoniale: „Fără îndoială, un strat-oarecum superficial al inconștientului este personal. Îl numim

inconștientul personal. Acesta se sprijină însă pe un strat mai adânc, care nu mai provine din experiența personală, ci este înnăscut. Stratul acesta mai adânc constituie așa numitul *inconștient colectiv*. [...] Arhetipul este un conținut inconștient pe care conștientizarea și perceperea îl modifică, și anume în sensul respectivei conștiințe individuale în care apare.”¹

Conceptul de mit a cunoscut în permanență diferite interpretări, ceea ce a condus la o analiză diacronică a acestuia, pentru a putea observa evoluția și etapele prin care acesta a trecut de-a lungul timpului. Ca depozitar al unei mentalități arhaice, mitul ajunge până în societatea contemporană, fiind însă alterat de specificul epocii postmoderne, unde apar astfel noi mituri și arhetipuri, ce par să schimbe radical paradigma mitului. Mitul a trecut, din punct de vedere antropologic, prin mai multe faze care l-au transformat, însă în semnificatul său s-a păstrat până în prezent ideea de existență a unei imagini universale cu caracter de adevăr absolut. În felul acesta, mitul ar deveni o expresie a unui inconștient colectiv care conține simboluri ale unor străfunduri mentale în care imaginarul colectiv dezvoltă anumite judecăți culturale de valoare. În felul acesta, mitul propune o realitate a cărei funcție principală este reprezentată de capacitatea acestuia de fi în permanență reactualizat. Jung nu are în vedere latura estetică a mitului, însă pune accentul asupra interpretării psihanalitice, întrucât el consideră mitul ca o manifestare a subconștientului.

Chiar dacă în accepțiunea actuală a maselor mitul reprezintă o invenție, este necesar să demonstrăm caracterul simplu și totodată filosofic al acestuia, ca rezultat al unei gândiri arhaice prefilosofice, pe baza căreia s-a dezvoltat ulterior lumea în forma pe care noi o percepem astăzi. Fiindcă este un concept transdisciplinar, mitul cunoaște numeroase accepțiuni, însă privit din punct de vedere diacronic, acesta ajunge să iasă din sfera realității ficționale sacre și reușește să reprezinte realități moderne subordonate necesităților societății actuale. Reprezentarea proteică a mitului conduce așadar către un paradox, întrucât schimbările care au intervenit asupra structurii acestuia au produs ceea ce specialiștii numesc *desacralizare*, însă în același timp, schimbările produse dovedesc că mitul nu este plasat în negura uitării și că este prezent într-o anumită măsură în mentalul colectiv. Diferența constă însă în incapacitatea omului modern de a ajunge să experimenteze inițierea în maniera în care o trăia omul arhaic: „Omul modern nu mai cunoaște inițierea de tip tradițional. Anumite teme inițiatice supraviețuiesc încă în creștinism, dar diferitele confesiuni creștine nu le mai recunosc valoarea de inițiere. Ritualurile, imageria și vocabularul împrumutate de la misterele Antichității târzii și-au pierdut aura inițiativă; timp de cincisprezece secole ele au fost o parte integrantă a simbolismului și ceremonialului Bisericii.”²

Pierderea aurei inițiatice despre care discută Mircea Eliade reprezintă un punct de plecare atunci când discutăm despre structurile arhetipale și funcțiile mitului în actualitate. Arhetipurile se conservă în mentalul colectiv al oamenilor preponderent în vârstă, în timp ce în cadrul noii populații, apar noi mituri cu o altă valoare simbolică, cum ar fi mitul cântărețului Michael Jackson, al brandurilor Coca Cola, Starbucks sau al unor parade, evenimente sau procesiuni, fie religioase sau laice: pelerinaje la mănăstiri,

¹ Carl Gustav Jung, *Opere complete 1: Arhetipurile și inconștientul colectiv*, traducere din limba germană de Dana Verescu și Vasile Dem. Zamfirescu, București, Editura Trei, 2003, pp. 13-14.

² Mircea Eliade, *Nașteri mistice*, traducere de Mihaela Grigore Paraschivescu, București, Editura Humanitas, 1995, p. 172.

procesiuni cu moaștele unor sfinți, festivaluri de muzică: *Untold*, *Neversea* sau chiar mituri legate de pandemia mondială Covid-19 etc. Este cât se poate de clar că atunci când discutăm despre mituri de actualitate ale lumii moderne precum cele amintite mai sus, aura inițiativă nu pare a avea o importanță deosebită. Miturile actualității nu mai conțin în semnificația lor ideea de explicare a rădăcinilor existenței umane.

Fie că este vorba de *homo sapiens*, fie că ne referim la *homo religiosus*, ființa umană a încercat încă din timpurile primordiale să realizeze o explicație a universului prin intermediul naturii care îl înconjoară. Bineînțeles că inițial, odată cu formarea primelor elemente ale conștiinței gândirii, omul a încercat să-și explice existența astrilor, a fenomenelor naturii, a animalelor etc., luând naștere în felul acesta credințele animiste, bazate în special pe totemuri, tabuuri și culte care au avut la bază, de cele mai multe ori, magia. În dorința de „a dresa” forțele naturii, omul a încercat să îmblânzească acțiunile acestor stihii prin diferite căi, intervenind mai ales în mod direct, prin ritualuri, la forța atribuită acestora. În felul acesta, simbolurile au devenit structuri arhetipale, dezvoltându-se ulterior mituri cosmogonice sau mituri ale creației care au stat la baza sistemelor sociale, reprezentând în același timp un prim punct al așa-numitei experiențe religioase.

Funcția socială a mitului este astfel o abordare care trebuie avută în vedere atunci când discutăm despre evoluția și modificările ce apar în structura miturilor. Din moment ce societatea, prin definiție, este caracterizată de dinamism, atunci funcția socială a mitului va suferi, la rândul ei diverse transformări, în funcție de normele impuse la un moment dat de o anumită societate. În lucrarea sa despre *gândirea sălbatică*, Claude Lévi-Strauss are în vedere o încercare de definire a mitului din mai multe perspective, punându-l în legătură și cu totemismul. Astfel, specialistul susține că „noțiunea de *mit* e o categorie a gândirii noastre, pe care o folosim în chip arbitrar pentru a cuprinde în același termen tentativele de a explica fenomene naturale, opere de literatură orală, speculații filozofice și cazuri de apariție a unor procese lingvistice în conștiința subiectului. De asemenea, totemismul este o unitate artificială, care există numai în gândirea etnologului și căreia nu-i corespunde nimic specific în exterior.”³

În ceea ce privește terminologia utilizată, chiar dacă nu vom pune semnul egal între mit și ritual/ rit, cele două concepte se întrepătrund, iar acest fapt se poate observa cel mai bine din studiile specialiștilor. Antropologul Mihai Pop definește ritualul ca „*element al obiceiurilor, în care intervin reprezentările mitologice care se plasează deci la nivelul sacrului, în virtutea credințelor vechi ale mediilor folclorice.*”⁴ Arhetipul este capabil în felul acesta să dezvolte imagini simbolice și să participe la realizarea funcției ritualului, deci și a mitului.

Este interesant să observăm cum se manifestă miturile astăzi, mai ales cele de trecere, care își găsesc echivalentul și în lumea arhaică, și în societatea contemporană. Ideile inconștiente ale unei colectivități formează astfel o serie de arhetipuri prin al căror sens conduc către semnificații primare. Legat de miturile care s-au dezvoltat în direcția nașterii, a căsătoriei, a morții, se pot observa diverse deconstrucții, pornind chiar cu cea mai importantă: desacralizarea treptată a ritualurilor și accentul pus mai degrabă pe anumite valori individuale care nu se regăsesc ca valori absolute ale unui grup social.

³ Claude Lévi-Strauss, *Gândirea sălbatică. Totemismul azi*, traducere de I. Pecher, prefață de M. Pop, București, Editura Științifică, 1970, p. 29.

⁴ Mihai Pop, *Obiceiuri tradiționale românești*, București, Editura Univers, 1999, p. 33-34.

Structurile arhetipale de actualitate supraviețuiesc în ciuda distanței pe care o demonstrează față de formele originale, iar în acest fel rezistă prin capacitatea miturilor de a se actualiza mereu. Indiferent de domeniul în care acesta apare, fie că ne referim la realități estetice sau la aspecte religioase, mitul dezvoltă un adevăr, într-o formă sau alta, adevăr care poate fi receptat doar în anumite condiții, în afara raționalului. Mitul, ca manifestare culturală, nu se va putea bucura însă de un stadiu final al cercetării, întrucât acesta se află într-o permanentă schimbare și evoluție, odată cu fiecare generație.

Atunci când discutăm despre arhetip și despre specificul mitului în cadrul societății contemporane, este destul de clar faptul că trebuie de la început să ne situăm de o parte a baricadei, privind aceste aspecte cu ochiul omului modern. În acest sens, mitul operează cu ritualuri care demonstrează caracterul social al acestuia, întrucât pentru a-și realiza funcția, mitul are nevoie atât de actori, cât și de spectatori, cum îi numește Pascal Lardellier: ritul devine „un context social particular, instaurat în sânul unui dispozitiv de natură spectaculară, caracterizat prin formalismul său, și un ansamblu de practici normative, care posedă o puternică valoare simbolică pentru actorii și spectatorii săi.”⁵ Chiar dacă astăzi ritualurile legate de magie sau anumite sacrificii nu mai sunt foarte întâlnite, ceea ce întâlnim și se transformă în mit ar putea fi așa-numitele rituri în mișcare, cum le numește Mihai Coman, legate de parade, pelerinaje, proteste etc. Fie că sunt o manifestare religioasă sau pur și simplu o expresie laică, acestea dovedesc implicarea maselor de oameni și conduc astfel către ideea de mit.

Claude Lèvi-Strauss contrazice teoria lui Jung legată de manifestarea inconștientului colectiv în cazul realizării miturilor, susținând că din moment ce omul intervine, prin raționalitate, atunci mitul se transformă într-o realitate individuală, pe care omul o resimte în funcție de valorile proprii: „prin participarea creatoare a raționalității, nu pot fi considerate creații exclusiv ale inconștientului, pentru că fiecare individ <resimte în funcție de chipul în care îi este permis sau prescris să se comporte>, nu în funcție de impulsurile generate de constrângerile sociale, pozitive sau negative. Tradițiile sunt norme externe care determină sentimentele individuale precum și împrejurările în care acestea se manifestă.”⁶

Că mitul se poate dezvolta ca o realitate individuală, se poate observa chiar și în cel mai recent mit al populației globale, cel legat de pandemia mondială Covid-19, mit în urma căruia populația a început să vehiculeze numeroase teorii ale conspirației. Acest fapt se datorează probabil și situației psihice critice la care a fost expusă populația în ultimul timp. Teoria lui Strauss se potrivește însă în acest context, deoarece așa-numitele teorii ale conspirației, bazate probabil și pe frică, pe care oamenii le-au vehiculat, au pornit ca realități individuale, transformându-se ulterior în idei de grup.

Eliade se întreabă în studiile sale cu ce ar putea fi înlocuit mitul astăzi, atât timp cât unii îl consideră a fi o creație a unui inconștient primitiv. În ciuda faptului că există în continuare realizări ale miturilor în societatea modernă, acestea nu au totuși forța și specificul miturilor din societatea tradițională. Eliade chiar susține, utilizând o judecată de-a lui Jung, că unele tensiuni și momente critice ale lumii actuale s-ar datora și lipsei unor mituri pe care oamenii să le valorifice. Altfel spus, odată cu laicizarea societății prin respingerea valorilor creștine, lumea ar trăi un moment de criză în care miturile fie că nu mai există, fie că au luat o altă formă, lipsită de sacralitate. Un exemplu elocvent poate fi mitul comunismului marxist, bazat pe un pesimism, în care creștinismul se vrea

⁵ Pascal Lardellier, *Teoria legăturilor ritualice*, București, Editura Tritonic, 2009, p. 19.

⁶ Claudia Costin, *Studii de antropologie culturală*, suport de curs, Suceava, p. 66.

abolit, iar lumea pare să se pregătească doar pentru evenimente negative. Dacă vrem totuși să scoatem în evidență importanța și funcțiile miturilor, trebuie delimitată astăzi existența mitului ca element specific colectiv și reprezentarea individuală a acestuia, care totuși rezistă sub o formă sau alta. În acest sens, Mircea Eliade susține: „Recunoscând că marile teme mitice continuă să se repete în zonele obscure ale psihicului, ne putem întreba dacă mitul, ca model exemplar de comportament uman, nu supraviețuiește într-o formă mai mult sau mai puțin degradată la contemporanii noștri. Se pare că un mit, întocmai ca și simbolurile pe care le evidențiază, nu dispăre niciodată în actualitatea psihică: el își schimbă numai aspectul și-și camuflează funcțiile.”⁷

În societatea contemporană, o serie de mituri care rezistă sunt reprezentate de riturile în mișcare, ca evenimente simbolice prin intermediul cărora masele de oameni se deplasează împreună, acest lucru având loc în cadrul evenimentelor de tipul paradelor, procesiunilor sau pelerinajelor. Vechile structuri arhetipale pe care le întâlnim încă de la primele forme de organizare socială (clanuri, triburi etc.) care s-au transmis ulterior și în societățile tradiționale ale secolelor trecute dispar treptat, fiind înlocuite de valori ale lumii contemporane.

Implicarea mișcării în riturile de mișcare devine astfel un arhetip care îi unește pe actanți, însă aceste rituri pot fi fie sacre, fie profane: două exemple reprezentative ar putea fi procesiunea religioasă a moaștelor unor sfinți sau paradele LGBT. Procesiunea cu moaștele Sfântului Ioan de la Suceava, aduse la Suceava încă din anul 1402, atunci când domnea Alexandru cel Bun, este un exemplu ajuns deja tradiție în fiecare an, prin care omul ajunge la o retrăire a unei ordini axiologice necesare, mai ales în cadrul societății postmoderne, unde majoritatea valorilor au decăzut. Chiar dacă de-a lungul timpului moaștele au trecut prin numeroase primejdii, au fost luate din țară, readuse etc., săvârșită în fiecare an pe 24 iunie la Suceava, procesiunea reunește oameni din toate colțurile țării, căpătând astfel o importanță simbolică, mai ales că e singura zi din an când moaștele sunt scoase din biserică, la exterior, lucru care se petrece la fel și în cazul moaștelor Cuvioasei Parascheva. Momentul devine astfel ritualic, bazat pe numeroase arhetipuri cu valențe sacre, pe care oamenii încă le respectă, iar scoaterea moaștelor la exterior dovedește astfel o legătură de ordin axiologic între oamenii prezenți la procesiune și puterea sacră pe care aceștia o așteaptă de la moaște, realizându-se astfel un transfer simbolic de putere sacră în natură. Structurile arhetipale din aceste cazuri pot fi reprezentate fie de un obiect (icoana, moaștele sfinților etc.), fie de o idee sau un semn reprezentativ (în cazul paradelor LGBT, unde se promovează diversitatea persoanelor non-normative din punct de vedere sexual sau steagul acestei comunități).

Un alt exemplu sugestiv este figura „regelui muzicii pop”, așa cum a fost numit Michael Jackson, formându-se astfel un fenomen global de adorare a cântărețului, care a stârnit atât laude, cât și numeroase controverse legate de înfățișarea sa fizică sau de scandalurile în care acesta a fost implicat. S-a remarcat ca un deschizător de drumuri în ceea ce privește tehnicile de dans pe care le-a propus de-a lungul timpului. Ne dăm seama de fenomenul pe care l-a provocat identitatea lui Michael Jackson doar observând numărul imens de oameni care au urmărit ceremonia sa de înmormântare: peste un miliard de oameni. Fenomenul *Michael Jackson* devine astfel un mit contemporan ce rezistă sub o altă formă, de aceea trebuie avută în vedere și latura interdisciplinară a mitului. Este vorba despre ceea ce Eliade numea mit al lumii moderne, un mit în care nu mai apare structura originară, aceasta este demitizată, iar motorul creării miturilor devine

⁷ Mircea Eliade, *Mituri, vise și mistere*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998, p. 21.

astfel, mai ales astăzi, mass-media, la fel cum secolul trecut devenise literatura. Mult mai agresivă însă, mass-media reușește să impună anumite acțiuni de popularizare a unor fapte care intră repede în vizorul publicului tânăr. În acest sens, discutând despre interdisciplinaritatea mitului, Olesea Gârlea susține, având la bază unele ipoteze ale lui Eliade, că „miturile moderne sunt cele care apar ca rezultat al demitizării miturilor originare și în procesul creării unor mituri noi de către literatură, cinematografie și mass-media. [...] Eliade stăruie asupra caracterului efemer al unor asemenea mituri determinate de eșecul carierei celor vizați, sau de tendința de mistificare. Astfel, miturile moderne «vechi» sunt înlocuite cu altele noi de exemplu despre noi vedete. Tendința de a mitiza se face simțită prin sporirea publicului admirator.”⁸

De la creația sa, mitul cunoaște până astăzi diferite transformări, însă în semnificația lui profundă, acesta demonstrează o identitate arhetipală chiar dacă astăzi are loc laicizarea mitului. Cu toate acestea, mitul apare în continuare sub mai multe forme, dintre care două ne interesează în mod deosebit: existența mitului, pe de o parte, ca realitate pe care omul arhaic o trăiește în mod inconștient, ca parte integrantă a vieții acestuia, fără să se îndoiască de rolul acestuia, iar pe de altă parte reprezentare mitului ca element cultural conștient, valorificat, de pildă, în operele literare. Chiar dacă Eliade pune accentul asupra laturii religioase a mitului, acesta se axează în special pe relație dintre omul contemporan și omul arhaic, unii specialiști reproșându-i acest lucru, deoarece nu are în vedere și funcția socială și psihologică a mitului. Freud și Strauss au avut în vedere în schimb cele două laturi, însă inevitabil, teoriile celor doi au făcut referire la conceptele pe care le-a vehiculat și Eliade de-a lungul timpului în studiile sale.

Se înțelege astfel că mitul în forma lui originară nu a dispărut definitiv, remarcându-se în continuare, sporadic, mai ales în cadrul societății rurale, prin intermediul riturilor de trecere (naștere, nuntă, înmormântare) sau în cadrul anumitor momente ceremoniale.

Structurile arhetipale depind astfel de funcțiile miturilor pe care imaginarul colectiv le continuă într-o formă sau alta, fie acordându-le valențe sacre, fie ancorându-le în profanul epocii actuale.

Bibliografie

- COSTIN, Claudia, *Studii de antropologie culturală*, suport de curs, Suceava.
- ELIADE, Mircea, *Mituri, vise și mistere*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998.
- ELIADE, Mircea, *Nașteri mistice*, traducere de Mihaela Grigore Paraschivescu, București, Editura Humanitas, 1995.
- GÂRLEA, Olesea, *Interdisciplinaritatea mitului*, Revista Metaliteratură, anul XII, nr. 3-4 (30), Chișinău, 2012.
- JUNG, Carl Gustav, *Opere complete 1: Arhetipurile și inconștientul colectiv*, traducere din limba germană de Dana Verescu și Vasile Dem. Zamfirescu, București, Editura Trei, 2003.
- LARDELLIER, Pascal, *Teoria legăturilor ritualice*, București, Editura Tritonic, 2009.
- POP, Mihai, *Obiceiuri tradiționale românești*, București, Editura Univers, 1999.
- STRAUSS, Claude Lévi, *Gândirea sălbatică. Totemismul azi*, traducere de I. Pecher, prefață de M. Pop, București, Editura Științifică, 1970.

⁸ Olesea Gârlea, *Interdisciplinaritatea mitului*, Revista Metaliteratură, anul XII, nr. 3-4 (30), Chișinău, 2012, p. 98-99.